

A megyei és városi könyvtárak, valamint az integrált intézmények állapota és szolgáltatásai a Dunántúlon

Megyei Könyvtárak

A Dunántúlon kilenc megyei könyvtár működik – pontosabban tíz, hiszen a Pest Megyei Könyvtár is a Duna jobb partján található, de miután megyei működésének legnagyobb részét az Alföldön fejtí ki, ezért a vizsgálatba nem vontuk be. Az együttműködés során azonban számolni szeretnénk vele, többek között azért is, mert éppen most szervezett ellátórendszert Szentendre környékén, a Dunántúl északkeleti sarkában.

A megyei könyvtárak működése térségünkben mintegy hárommillió embert érint az úgynevezett megyei feladatokon keresztül, amelyeket később részletezünk; közvetlen, helyi ellátás tekintetében ez mintegy 800-900 ezer főt jelent (egzakt adatunk csak az állandó lakosokra van, a nagyszámú, ingázó diákságra nincs). Mind a kilenc könyvtár a nagy értelmiségi rétegeket tömörítő, iskolaváros jellegű megyeszékhelyeken működik; ez a lehetséges igénybevevők és a nyújtandó szolgáltatások körét is erősen meghatározza.

A megyei könyvtárak a Dunántúlon kivétel nélkül a megyei önkormányzatok fenntartásában működnek; két helyen, Somogy és Vas megyében a helyi városi önkormányzat is szerepel a fenntartók között, Tolna megyében pedig Szekszárd városa vesz részt – külön megállapodás alapján – a megyei könyvtár finanszírozásában; a többi város nem, vagy csak egészen kis összegekkel járul hozzá e könyvtárak működtetéséhez. Öt megyeszékhelyen – Győrben, Tatabányán, Székesfehérváron, Zalaegerszegen és Pécsen – van külön városi könyvtár. Kaposváron még 1991–92-ben véghez vitték a megyei, a városi és az SZMT könyvtárak szervezeti egyesítését: az így létrejött könyvtári komplexum közös fenntartású, az önkormányzat által felállított Intézményirányító Bizottság felügyelete alatt áll. Működése, elsősorban az *eltérő önkormányzati feladatok és anyagi lehetőségek* miatt időnként nehézkes és bizonytalanságokkal terhelt. A megyei könyvtárakat fenntartó önkormányzati együttműködésnek inkább a szombathelyi vagy a tolnai gyakorlat felel meg. bár ott is vannak gondok, az említett bizonytalansági tényezőknek köszönhetően. A legkirívóbb ilyen szempontból a veszprémi helyzet, ahol nincs városi könyvtár, de a helyi önkormányzat csak igen-igen csekély mértékben támogatja a könyvtár tevékenységét.

Mint ez köztudott, a megyei könyvtárak jelentős mennyiségű és változatos hasznosítású dokumentumállománnyal rendelkeznek, és hatalmas forgalmat bonyolítanak le; ehhez képest elhelyezési körülményeik nem a legjobbak: viszonylag megnyugtató működési körülményei csak az utóbbi évtizedben átépített zalai és baranyai intézménynek vannak. A könyvtárnak épült, de alaposan kinőtt tolnai, somogyi, komáromi és vasi megyei könyvtárak bővítésre szorulnak, a teljesen lerobbant veszprémi mű-

emlék épület átépítése és jelentős bővítése most kezdődött meg. Egyre lehetetlenebb a működése ugyanakkor a Fejér és a Győr-Moson-Sopron megyei könyvtárak. Műemléki épületekben, szétszórt telephelyeken, a funkcionális egységet nélkülözve szolgáltatnak, természetesen sokkal drágább és rosszabb hatásfokkal, mint optimálisabb helyzetben lévő társaik.

A megyei könyvtárak működését és szolgáltatásait vizsgálva elmondhatjuk, hogy igen változatos és sokrétű tevékenységet folytatnak; mindenesetre úgy tűnik, hogy nem állja meg a helyét az a mostanában többször is felbukkanó állítás, hogy nem egyebek nagyra nőtt városi könyvtáraknál. Az nem tagadható, hogy a fizikai közelség mindig azokat hozza kedvező helyzetbe, akik ezt kihasználva a szolgáltatásokat könnyebben tudják igénybe venni: de, mint említettük, az úgynevezett „székhelyi tevékenység” elsősorú kedvezményezettje éppen a nagyszámú értelmiség és diák, akik e dunántúli középvárosokban laknak, tanulnak vagy dolgoznak. Nyilván ezzel függ össze, hogy a nagy iskolavárosokban lévő megyei könyvtárak közül a baranyai, somogyi, vasi és a veszprémi *tudományos minősítéssel bír*; esetenként szakkönyvtári feladatokat is ellátanak. A rendelkezésre álló *dokumentumállomány* a legkisebb, a zalai esetében is eléri a negyedmilliót. A legtekintélyesebb, csaknem félmillió gyűjteménnyel a kötelezpéldányra is jogosult vasi könyvtár rendelkezik.

Az állományalakulási tendenciákat vizsgálva kitűnik, hogy a dokumentumállomány az utóbbi öt-hat év átlagában csak kis mértékben gyarapodott. A beszerzési oldalon nagy mértékű – 40-50%-os – a számszerű visszaesés: az elmúlt időszakban az intézmények a beszerzésre fordított előirányzatokat legfeljebb megduplázni tudták, miközben az átlagárak négy-ötszörösére nőttek; lesz tehát helye a könyvtári törvényben előirányzott állományépítési támogatásoknak. Ugyanakkor szinte mindegyik könyvtár nagyméretű állományapasztásba kezdett, kirotálva elsősorban az elavult politikai, szakirodalmi anyagot és a feleslegesen őrizgetett időszaki kiadványokat. Ez mindenképpen pozitív változás, hiszen sem a raktárakat, sem a nyilvántartásokat nem kell, hogy terhelje a sok, szükségtelenül felhalmozott dokumentum – ugyanakkor ezzel párhuzamosan kialakulni látszik –, egyelőre a városokban az egymással fizikai közelségben is lévő könyvtárak között a *gyűjtőkori együttműködés* és a *közös nyilvántartások* építése (erre van példa Baranya, Fejér, Győr, Zala megyéből is); sőt szolgáltatások összehangolására is van példánk.

A főfoglalkozású, felsőfokú végzettségű könyvtárosok száma a megyei könyvtárakban – a szerzeágazó feladatokhoz képest – nem túl magas, húsz és harminc közötti. Sajnos még további csökkenések is várhatók, elsősorban most a kormányzat nyomására. Kirívóan alacsony a Komárom megyei könyvtár szakember-ellátottsága. A nem felsőfokú végzettségű könyvtárosok aránya általában 30-40%. A helyi forgalmi adatokat tekintve érdekes és jellemző adat, hogy a beiratkozott olvasók száma – Fejér megyét kivéve – 1990-hez képest nem változott – egész kismértékű növekedés vagy csökkenés tapasztalható intézményenként. A könyvtárhasználó rétegek között azonban átrendeződés ment végbe: a diákok – elsősorban a felsőoktatási hallgatók – aránya jelentősen nőtt, az aktív keresők aránya csökkent. Növekedett viszont a kihasználtság intenzitása: a látogatók száma is, a kölcsönzés és helybenhasználat mértéke is jelentősen – 20-50%-kal – emelkedett. 1990-ben a kilenc könyvtár 894.159 látogatót fogadott, 1995-ben 1,314.757-et: ez 32%-os növekedés. Új szolgáltatások jelentek meg, pl. videokölcsönzés, információszolgáltatás. Ez utóbbiakat, elsősorban

a fenntartók nyomására sok helyen térítésessé kellett tenni, a bevételi előirányzatok ugyanis jelentősen emelkedtek az elmúlt években.

Meg kell jegyezni, hogy bár a saját bevételre törekvés mindenhol erősödött, de korántsem egyforma mértékben; és ha eltekintünk a nyomdai, kötetzeti és helyiség-bérbeadási bevételektől, akkor az is kiderül, hogy a könyvtárak egy része a korábban alapszolgáltatásként, beiratkozási díj ellenében nyújtott szolgáltatásokat – pl. hang-lemezkölcsönzés, folyóiratkölcsönzés, előjegyzés stb. – átvitte a térítéses szolgáltatások közé. Ezen a területen nagy a zűrzavar, hogy ki, mit és mennyiért biztosít. Az valószerű, hogy a megszülető könyvtári törvénnyel a pénzügyi kölcsönzők összeütközésbe kerülnek. Ezenkívül, véleményünk szerint, egyébként sem szabad a már-már irreális mértékű bevételi kötelezettségeket tovább erőltetni, hiszen a bevételi lehetőségek tovább nem nagyon bővíthetők; egy közszolgáltató intézménynek pedig elsősorban a közszolgáltatással kelleni törődnie, nem a bevételek gyarapításával.

Megyei feladatok

A továbbiakban a megyei könyvtárak speciális, a klasszikus helyi tevékenységen túli feladataival és szolgáltatásaival foglalkozunk.

Ezeket a következőképpen lehet csoportosítani:

- megyei könyvtári feladatok
- nemzetiségi báziskönyvtári feladatok
- oktatási feladatok

A megyei könyvtári feladatokat a rendszerváltozás előtt az 1976. évi XV. tvr., és a 17/1978. MT. rend. határozta meg. Az önkormányzati rendszer megszületése után ez az intézménytípus rövid időre légius térbe került, hiszen maga a politika sem tudta eldönteni, hogy mit kezdjen a megyével, illetve annak intézményeivel; a tanácsi könyvtári hálózat szétesett, s a korábban jól működő, hasznos szolgáltatások, együttműködési formák a megszűnés szélére kerültek. A könyvtári rendszer belső kohéziójának megtartása érdekében legkorábban a dunántúli könyvtárak mozdultak meg: először a zalai és a veszprémi, majd a vasi és baranyai könyvtár is megpróbálkozott az 1992. I. 20. kormányrendelet alapján az önkormányzati könyvtári hálózat megszervezésével. Ezeket a könyvtárakat a jogszabálynak megfelelően az együttműködő önkormányzatok ki is jelölték hálózati központnak, és rögzítették megyei feladataikat is. A tapasztalatokat – különböző módon – hasznosította a többi könyvtár is. Tolna megyében az alapító okiratban rögzítették a megyei könyvtár feladatrendszerét; Fejér, Győr-Moson-Sopron, Somogy és Komárom-Esztergom megyében külön szabályozás nélkül, de a többi könyvtárhoz sokban hasonló módon folytatják a megyei hálózat-gazdálkodási munkát.

A megyei feladatok közül *mindenki* végzi a könyvtárközi kölcsönzés; a helyismereti gyűjtemény építését, valamint az ezen alapuló vagy egyéb bibliográfiai szolgáltatásokat és kiadványozást; az alapfokú – esetenként középfokú – tanfolyamok szervezését és lebonyolítását, a szakmódszertani tanácsadást, a statisztika elkészítését; Baranya és Komárom kivételével kedvezményes kötetetést is vállalnak a hálózat könyvtárai számára. A legteljesebb hálózati együttműködés Zala megyében van, ahol a megyei önkormányzat által biztosított költségtérítés felhasználásával, a városi

könyvtárak közreműködésével minden településre kiterjed a módszertani gondozás. Hasonló, de kisebb arányú anyagi kompenzációra Vas és Veszprém megyében is sor került; a veszprémi közgyűlés jelenleg nem biztosít forrást erre a célra. Somogy megyében ezzel ellentétben centralizált módszertani szolgáltatás működik: 7-8 fős osztály, két gépkocsival. Több megyei könyvtár külön számítógépes tanácsadót alkalmaz, hogy a kisebb könyvtárak gépesítését is segíteni tudja.

A megyei könyvtárak egy része ellátórendszerben is működött a város (pl. Szombathely, Veszprém ill. a győri megyei könyvtár Csorna) környékén; a Somogy megyei könyvtár pedig *letéti rendszert*, valamint a megye területén *kiskönyvtári könyvbeszerzési társulást*. A Zala megyei könyvtár a megyei rendszeren belül több községi könyvtár gondozását végzi folyamatosan, ezen kívül felügyeli a teljes ellátórendszeri-hálózatgondozási tevékenységet. Ugyancsak a zalai könyvtár különleges szolgáltatása a *gyermekkönyvtáros műhely*, amely a megye gyermekkönyvtárait fogja össze szoros szakmai együttműködési társulássá.

Nem okvetlenül megyei könyvtári feladat, de a szervezeti formához jól illeszkedik az úgynevezett nemzetiségi báziskönyvtári munka. Ennek gazdái legtöbb helyen a megyei könyvtárak: német báziskönyvtár a baranyai, tolnai, vasi, veszprémi, győri és a komáromi intézmény; horvát és szlovén báziskönyvtár a győri illetve a vasi könyvtár. Zala megyében a horvát báziskönyvtár nem a megyei könyvtár; ugyanakkor – a győrihez hasonlóan – a cigány báziskönyvtári feladatokat megyei könyvtár látja el. A báziskönyvtári tevékenység tartalma megyénként nagyon eltérő: Baranyában és Tolnában letéti rendszerben működnek a nemzetiségi könyvtárak, máshol önállóan szerveződnek, és csak módszertani tanácsadásban részesülnek.

Meg kell említeni még egy területet, amelyen a megyei könyvtárak egyre nagyobb aktivitást fejtenek ki – ez pedig a felsőoktatás könyvtári ellátásában való részvétel. A megyei könyvtárak környezetében lévő felsőoktatási infrastruktúra jelentős változásokon ment keresztül az utóbbi időben: új kihelyezett karok, tagozatok indultak be – a legtöbb esetben könyvtári-dokumentációs háttér nélkül. A hallgatók természetes módon fordultak a helyben lévő nagy gyűjtemények felé, és keresték a nekik szükséges szakirodalmat. Székesfehérváron, Veszprémben, Győrben és Zalaegerszezen különösen nagy gondot okoz a dokumentumhiány, ezért ezeken a helyeken konkrét lépésekre is sor került a felsőoktatási ellátás javítására. Zalaegerszezen a megyei, városi, szakszervezeti könyvtár és a Pedagógiai Intézet kötött megállapodást a felsőoktatási intézményekkel az együttműködésre. Győrben és Veszprémben tárgyalások folytak-folynak egy közös egyetemi-közművelődési könyvtár megteremtéséről; Székesfehérváron pedig a főiskolai könyvtári ellátásról. Kaposváron egy, a város intézményeit összefogó számítógépes hálózat kiépítése történt meg; Szombathelyen a megyei könyvtár a főiskola könyvtárával kötött megállapodást a gyűjtési stratégia összehangolásáról.

Városi könyvtárak

A Dunántúlon – nyilvántartásunk szerint – ebben a pillanatban – a Pest megyeieket leszámítva 66 városi könyvtár működik. Három városban – Szombathelyen, Veszprémben, Szekszárdon – a megyei könyvtár látja el a városi feladatokat is, Kaposváron pedig az egyesített intézmény. A megyei könyvtárak mindannyian elég részletes, ki-

merítő adatokat küldtek a felméréshez – a városi könyvtárak rendkívül heterogén felkészültségét, együttműködési készségét (vagy lehetőségeit) talán az is példázza, ahogy a megkeresésünkre reagáltak: *negyven kérdőívet kaptunk vissza*, elsősorban Baranya, Zala, Veszprém és Vas megye területéről; ennek egy részét is ismételt sürgetésünkre. Továbbra is keveset tudunk Somogy, Tolna és Fejér megye városi könyvtáiról. Hogy árnyaljuk a képet, más nyilvántartásokat is figyelembe vettünk, például az országos és megyei TEKE adatokat – sajnos, ezek adatai is sokszor eltérőek, nehezen értelmezhetők. Így a városi könyvtárak vizsgálatában jobbára csak *tendenciákat* lehet megjelölni, annál is inkább, mivel helyzetük továbbra is bizonytalan, öszszevonások, leépítések továbbra is fenyegetik őket; ugyanakkor – bizonyos pályázati és kormányzati támogatásoknak köszönhetően – kicsit kedvezőbb körülmények közé kerülhetnek, mint amilyenek ez a vizsgálat – döntően az 1995. év adataira támaszkodva – felmutathat. Ezzel együtt lehet igaz a most következő elemzés.

Mint említettem tehát, a Dunántúlon 66 városi könyvtárat vettünk számításba. Az összes városi lakos száma 1,741.976; a 66 könyvtár 1,487.893 lakos ellátásában vesz részt; a megyei könyvtárak önállóan 254 ezer, a városiakkal együtt 555 ezer lakost látnak el. Öt városi könyvtár működik megyeszékhelyen: Győrben, Tatabányán, Zalaegerszegen, Székesfehérváron és Pécsen; három adott értékelhető adatokat. A régióban három nem megyeszékhelyként működő, 50 ezer lakosnál népesebb megyei jogú város van: Nagykanizsa, Sopron és Dunaújváros. Mindhárom városban nagy, 170 ezret meghaladó gyűjtemény található, sőt a nagykanizsai nagyságrendileg a megyei könyvtárak közé sorolható 220 ezres állományával. A dunaújvárosi eredetileg szakszervezeti könyvtár volt, 1974-től „kettős funkciójú” (munkahelyi-városi), 1996-tól került az önkormányzat kezelésébe. Természetesen a megváltozó szolgáltatási struktúra más dokumentumállományt is igényel, ezért ott egy hosszabb korszerűsítési folyamat megy végbe, több tízezres állományapasztással kísérve. Mindenesetre a városi könyvtár működése többé-kevésbé zavarmentes. Súlyos elhelyezési gondokkal küzd viszont a nagykanizsai és a soproni: előbbi egy – visszaadásra ítélt – ferences kolostorban, utóbbi egy művelődési házzal társbérletben próbál szolgáltatni: a soproni könyvtár telephelyei, raktárai szét vannak szórva. Bátran mondhatjuk, hogy mindkét város, a maga szellemi közegével, oktatási intézményeivel, erős polgári hagyományaival sokkal többet érdemelne, mint a jelenleg nekik nyújtható könyvtári szolgáltatás.

A dunántúli városi könyvtárak döntő többsége az 50 ezer lakos alatti kisvárosokban található. A települések közül 30-50 ezer lakosú mindössze négy van: Komló, Ajka, Pápa és Mosonmagyaróvár szintén nagymúltú iskolaváros, könyvtáraik rendezettek, sokoldalú szolgáltatásokkal rendelkeznek, ellátórendszeri központok is egyben. Az ajkai könyvtár összevont intézmény, két múzeummal próbál együttműködni úgy, hogy még iskolai könyvtári hálózatot is tart fenn. A komlói szakszervezeti könyvtár volt, 1990 óta városi intézmény: több mint 170 ezres állományát 151 m²-nyi területű kiszolgálóhelyen próbálja az olvasók rendelkezésére bocsátani.

A települések közül 20 és 30 ezer közötti lakossal *tíz* rendelkezik, a 10-20 ezer lakossal bíró városok száma *20*. 10 és 5 ezer közötti lakosa van *14* városnak, 5 ezer alatt pedig *7* város lakossága van; ebből *kettőnek* 3 ezer alatt van a népessége. Ehhez tessék hozzáérteni a települési infrastruktúrát, szolgáltatási környezetet – és mindjárt adódik a kérdés, összemérhető-e önmagán belül a városi könyvtárak halmaza? Nagyon nehéz meghúzni azt a határt, ahol még összevethetők a mutatóik – hiszen a

sopronit, a győrit vagy a nagykanizsait a megyei könyvtárakhoz kéne mérni, a hévizit vagy a fertődít inkább a községekhez. Jelenleg ebben egyetlen kapaszkodónk van, a jogi helyzet: városban működő önkormányzati könyvtárat városi könyvtárnak kell tekinteni.

A 66 városi könyvtár zöme önálló vagy részben önálló jogi minőségű intézmény. Információnk szerint 12 ún. összevont intézmény van, leginkább a 20 ezer alatti települési kategóriában; ebből csak Mohács, Oroszlány, Ajka és Tapolca kivétel. E két utóbbi még azért is kivétel, mert nem művelődési házzal, hanem múzeummal vannak összevonva; működési tapasztalataikra később fogok visszatérni.

Fontos és jellemző adat a városi könyvtárakkal kapcsolatban, hogy – a korábban sokat idézett leépítési gyakorlat ellenére – nem kis mértékben megőrizték vagy felújították korábbi hálózatgondozói-módszertani jellegű kapcsolataikat a környező településekkel, azok könyvtáraival. 19 városi könyvtárról van olyan adatunk, hogy *ellátórendszeri és/vagy módszertani* gondozást végez – ezek zöme a nyugat-dunántúli régióban helyezkedik el, de a keleti és déli részokről is vannak szolgáltatók: Dunaújváros, Dombóvár vagy Siklós. Újabban a pápai és a marcali ellátórendszer leállt. Igényüket és hajlandóságukat egyébként többen is kifejezték erre a munkára – leginkább a helyi önkormányzatokat jelölve meg ennek akadályául. Talán az új könyvtári jogszabályok átsegítenek bennünket ezen a nehézségen is.

A könyvtárak *elhelyezési körülményei* rendkívül változatosak: műemléki épületekben, egykori polgárházakban éppúgy szoronganak mint más, nem erre a célra épült épületekben; az idők során a könyvtári célra készült házaikat is alaposan kinőtték. Sajnálatos, hogy éppen a legjelentősebbek közül nyomorog a soproni, a nagykanizsai, a komlói – de ugyanígy nehéz helyzetben van a tapolcai, a kőszegi, a zalaegerszegi, a tatai, az ajkai, a pápai vagy a keszthelyi könyvtár is. Miután a felmérésünk nem teljes, egy részletesebb elemzés keretében célszerű megvizsgálni a régió könyvtárainak elhelyezési viszonyait.

Felszereltség tekintetében a városi könyvtárak nagy lemaradást mutatnak a megyei könyvtárak mögött. Audio-vizuális technikai berendezésekkel szinte mindenki rendelkezik, bár ezek közül is számosan jelzik az avulást. A számítógéppel való ellátás, a lokális hálózatok működése azonban még komoly kívánnivalót hagy maga után. A pécsi városi könyvtár szolgáltatóhelyei behálózák a várost – de nincs mindenhol telefon, nincs fax, és egy számítógépük van. Egy számítógép van még a mohácsi, komáromi, oroszlányi és zirci könyvtárban – Enyingen és Hévízen egy sincs. Ezek persze a sereghajtók, a többség egynél több géppel rendelkezik, amelyeket ritkábban a kölcsönzéshez, gyakrabban az információszolgáltatáshoz, feldolgozáshoz használnak. Zala megyében az ellátórendszeri központok is gépesítve vannak. Lokális hálózatról 10-nél kevesebben tettek említést, de lehet, hogy ennél azért több helyen van belső hálózat. Ami még érdekes, hogy a városi könyvtárak egy része követi a megyei könyvtárat az integrált rendszer kiválasztásában: így például Vas megyében a Szirén, Zala megyében a TEXTLIB lesz az uralkodó – de jelen van a TINLIB, és az SRLIB is (Győr-Moson-Sopron megyében). Hogy ebből hogy lesz kompatibilis adatcsere, az a jövő titka!

A szolgáltatások jellege nem tér el nagyon egymástól, ezért azt most nem részletezzük. A nyitvatartási idő heti 25 és 55 óra közötti tartományban ingadozik, de általában meghaladja a 40 órát. Városi könyvtári jellegzetesség a fiókhálózat fenntartása. Azokban a városokban, ahol megyei könyvtár is van, a városi könyvtár a fiók-

hálózat felelőse, így összehangolva erőiket, a megyei könyvtárak jobban összpontosíthatnak a drágább, igényesebb dokumentumok, szolgáltatások beszerzésére. A fiókhálózatok egyébként zsugorodóban vannak – ez a jelenség az egész Dunántúlon érzékelhető, mindenhol csökkentik a „kihelyezett” szolgáltatóhelyek számát. Ez persze nagyobb forgalmat, zsúfoltságot okoz a központokban, és szaporítja a raktározási, selejtezési gondokat.

A *szakember-ellátottságot* nehéz minősíteni – nincsenek olyan normatívák, amelyekhez képest el lehetne dönteni, hogy sokan vagy kevesen vannak-e. Az biztos, hogy az összevont intézményekben igen sok munkaerőprobléma jelentkezik, mert a könyvtári tevékenység mellett mást is el kell végezni, és ez sokszor a rendszeres szolgáltatás rovására megy. A könyvtárak jelenlegi munkaerőhelyzetét tekintve talán csak a legnagyobb városi könyvtáraknál, Győrben vagy Nagykanizsán lehet a megyei könyvtárakéhoz hasonló nagyságrendű és megoszlású – kétharmad felsőfokú; egyharmad középfokú képzettségű – munkatársi gárdával találkozni; van azonban ahol ez az arány csaknem fele-fele: pl. Dunaújvárosban, Sopronban, Oroszlányban, Kőszegen, Ajkán és Zalaegerszegen több a középfokú képzettségű, mint a felsőfokú; Sümegen pedig csak 1 főiskolát végzett van (nyilván az igazgató). Ugyanakkor Siklósra csak felsőfokú képzettségűek dolgoznak; Csornán, Pakson, Tamásiban vagy Lentiben pedig csak egy középfokú képzettségű munkatárs van. Erre a jelenségre a normatíva-számításoknál figyelni kell!

A *dokumentumállomány* – hasonlóan a megyei könyvtárak esetében tapasztaltakhoz – jelentős változásokon ment keresztül; de itt sem egységes a kép, ami a felmérés alapján elének tárul. A dokumentumállomány összességében 17 könyvtárban növekedett, 20-ban csökkent (a mértéke $\pm 10\%$). A nagyobb értékek – Dunaújváros, Győr, Vasvár esetében – nyilván átleltározásnak vagy nagyméretű apasztásnak köszönhetőek. A gyarapítás mértéke viszont alaposan visszaesett: az 1990. évet bázisnak véve 1995-ben 30 könyvtár, vagyis 81% jelentett csökkenést a beszerzett dokumentumok számát tekintve. A szélső értékek változók: a komárominak 16%-kal csökkent a beszerzése, a mohácsiaknak 72%-kal. Feltűnő, hogy a baranyai könyvtárak beszerzése 60-70%-kal esett vissza; de az átlag is 40-50% között van. Ugyanakkor növelte beszerzését a pápai, a letenyei és a nagykanizsai könyvtár – de ezek nyilván kivételek. A csökkenés a könyvek esetében még néhány százalékkal nagyobb is; sok esetben az időszaki kiadványok és a hangzóanyagok is drasztikusan csökkentek. Megfigyelhető egyébként, hogy a csökkenés nem lineáris jellegű – 1995-ig sok könyvtár megőrizte vagy növelte a beszerzési kvótát. De '95-ben – a néhány említett kivételt leszámítva – mindenki nagyot esett vissza.

A *forgalmi adatokat* tekintve szintén nem egyértelmű az elének rajzolódó kép. Míg a megyei könyvtárak dinamikus forgalomnövekedésről számoltak be, addig a városi könyvtárak közül 10 esetében – ez 27% – forgalomcsökkenés következett be. Itt is a baranyai könyvtárak vezetnek; legnagyobbat, 36%-ot azonban a kegyetlen módon visszafejlesztett kőszegi könyvtár zuhant. A többség (63%) azonban egyre nagyobb forgalmat bonyolít le: a növekedés mértéke átlag 20-30%; nő a kölcsönzés és különösen a helybenhasználat mértéke is. Annyi előnyük talán van a megyei könyvtárakkal szemben, hogy az állomány jelentős részét – 60-70%-át – szabadpolcon tudják tárolni, így az igényeket könnyebben, gyorsabban ki tudják elégíteni.

A *tértítéses szolgáltatások* esetében hasonló tendencia mutatkozik, mint a megyei könyvtáraknál: az 1990-ben csaknem teljesen ingyenes könyvtári szolgáltatási struk-

túra mostanra egy differenciáltabb pénzszerző mechanizmussá alakult át. Persze ebben is elsősorban a fenntartók a ludasok, hiszen rendkívüli mértékben emelkedtek a bevételi előirányzatok: mindössze négy olyan könyvtár van, hol az emelkedés mértéke 100% alatt van. A többieknél sokszoros az emelés: négyszeres, hatszoros, tíz esetben pedig tízszeres, vagy annál is több; Tata és Tamási esetében húszszoros. Teljesen irreális számok is forognak: a harmadakkora korszegi könyvtárnak duplája bevételt kellene teljesíteni, mint a Zala megyei könyvtárnak. Nem csoda, hogy a legkülönbözőbb pénzszerző manőverek jelennek meg a szolgáltatásokban: folyóirat-kölcsönzés, prézenszállomány, CD-lemez kölcsönzése, irodalomkutatás; de találkozzunk relaxációs gép használatával és fagylaltzóval is. Valószínű, hogy ezekben az esetekben is lesz mit helyretenni a könyvtári törvénynek!

Összevont intézmények

A régióban működő összevont intézmények közül a tapolcai és az ajkai a múzeummal alkot integrációt, a többi művelődési házzal. A vizsgálatba az oroslányi, tolnai, balatonlellei, letenyei, csepregi, sásdi, valamint a két, múzeummal összevont Veszprém megyei könyvtárat sikerült bevonni; ezenkívül tanulmányoztuk a zalaszentgróti integrált intézményt is. A tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy alapvetően nem a szervezeti forma a bűnös a működési zavarokért – amelyeket esetenként maguk az intézmények vezetői sem tagadtak –, hanem döntően az *átgondolatlan összevonás és a szükségleteket figyelmen kívül hagyó üzemeltetés*. Alapvetően zavarmentesen és hatékonyan működik a letenyei, a csepregi, a sásdi és az oroslányi intézmény – a belső munkamegosztás ugyanis mindegyik szakág működéséhez elegendő időt és energiát biztosít; a fenntartó is, a vezető is egyformán fontosnak ítéli a különböző szolgáltatások egységes színvonalú teljesítését. Működik, de belső feszültségek terhelik a tolnai és a balatonlellei intézmény munkáját: a szükségesnél alacsonyabb számú személyzettel dolgoznak, s a közművelődési feladatok teljesítése a könyvtári szolgáltatásoktól von el energiát, miközben azokat sem akarják feladni. A tolnai könyvtárban pl. 2 könyvtáros van, heti 40 órát tartanak nyitva, szombaton is: van felnőtt, gyermek és zenei részleg is, sőt internet hozzáférés is. Gyarapítanak, feldolgoznak, kiszolgálják, rendezvényeket csinálnak, és emellett a művelődési ház munkájában, propagandaanyagok szerkesztésében, ügyeletben is részt kell venniük. Ebben a formában az integráció már káros; kizsigereli a dolgozókat, rontja a szolgáltatások minőségét.

A legrosszabb tapasztalatokat a rosszul értelmezett takarékoság jegyében végrehajtott, átgondolatlan, esetenként törvénytelen integrációk jelentik: ilyen volt a zalaszentgróti, a tapolcai vagy az ajkai összevonás. Botrányos körülmények között történt például az integráció Tapolcán: még a minisztériumot is megjárta az ügy, de a fenntartó nem törődött az ellenérvekkel. Ez az összevonás teljesen értelmetlen, mint ahogy nem sok értelme volt az ajkai integrációnak sem: annyira más szakembert kíván a múzeumi terület, hogy azt könyvtárral ötvözni egyáltalán nem lenne szabad. Ugyancsak a rossz példák között említhetjük a zalaszentgróti: az önkormányzat félig titokban, lázas sietséggel vonta össze a két intézményt, és a megyei önkormányzat, valamint az érintett megyei intézmények tiltakozása ellenére egy *outsider* népművelőt nevezett ki vezetőnek, aki azóta leépítette a fiókhálózatot, a belső létszámot, elzárta

az intézményt a szakmai vérkeringéstől. Nem tárgyal a könyvtáros szakma képviselőivel, de a dolgozóknak sem engedi a kapcsolatépítést, mert az az igazgató dolga. Ebben az esetben is tetten érhető a fenntartói feladattól való menekülés, a csak a költségvetési korlátok között mozgó problémamegoldás.

Tapasztalatok és ajánlások

A megyei és a városi könyvtárak helyzete és szolgáltatásai visszatükrözik az elmúlt esztendő szakmai és politikai bizonytalanságait és a még mindig kiforratlan önkormányzati rendszer következetlenségeit. A megyei könyvtárak esetében elcsitulni látszik a fenntartók korábban csaknem általános berzenkedése a megyei könyvtári feladatokkal szemben: így vagy úgy, de a területi munkát mindenhol végzik, sőt ez a tevékenység az utóbbi években megerősödött. A megyei könyvtárak szakmai és gazdasági szervezetei (a kamarai tagozat és a Gazdasági Egyesülés) jól tudják támogatni ezt a tevékenységet; a hálózati kapcsolatokat jól egészítik ki a megyei kamarai szervezetek (Baranya, Vas, Győr-Moson-Sopron megyében). Mindenképpen szükséges azonban, hogy az új könyvtári jogszabályok – ezekre a tapasztalatokra is építve – a megyei könyvtári feladatokat (és a fenntartási problémákat) korrekt módon rendezzék.

A városi könyvtárak fenntartásában és működésében sokkal több a bizonytalanság, mert a helyi fenntartók a különböző takarékosági, összevonási és egyéb ötleteiket azonnal – és a tapasztalatok szerint elég kíméletlenül – érvényesíteni tudják, és a jelenleg hatályos törvények szerint senki nem akadályozhatja őket ebben a törekvésükben. Ez pedig a szolgáltatás biztonságát nagy mértékben veszélyezteti.

Az elhelyezési körülmények kívánnivalót hagynak maguk után, és éppen a legnagyobb könyvtárak esetében. A kisebb városok könyvtárai – miután kevésbé differenciált a szolgáltatási struktúrájuk – még jobban elférnek; a nagyobb könyvtárak azonban mind állományukat, mind szolgáltatásaikat egyre kevésbé tudják a rendelkezésre álló „terekben” elhelyezni; emiatt drágább és esetenként rosszabb minőségű szolgáltatásokat tudnak nyújtani. Ezzel kiemelten kellene foglalkozni a jövőben!

A dokumentumállomány minden könyvtártípusban nagy változásokon ment keresztül. Mennyiségre alig növekszik vagy inkább csökken; összetétele – a selejtezések miatt – korszerűsödik, ugyanakkor a legújabb (legfontosabb) irodalom beszerzése nagyon lecsökkent. Visszaesett a magyar és külföldi folyóiratok és a hangzóanyagok beszerzése is – ez különösen a kisebb városi könyvtárakban mellbevágóan alacsony. A minisztérium által javasolt dokumentum-beszerzési támogatást mindenképpen támogatni kell, ugyanakkor ösztönözni szükséges a *lelőhelyjegyzékek* kiadását, a *gyűjtőkori együttműködések*et, nemcsak városi, de a nagyobb körzetekben is. Az adminisztratív összevonásokat viszont – megyei és városi könyvtárak esetében – csak nagyon körülbástyázva, a legszélesebb működtetési garanciákkal lehet javasolni, mert a fenntartók ma inkább a feladat-áthárításban, mint annak ellátásában érdekeltek. Ehhez kapcsolódik az összevont intézmények problémája is: úgy tűnik, hogy leginkább az egészen kis városok esetében működik az integrált modell, de ott is csak akkor, ha a szükséges munkaerő és infrastruktúra rendelkezésre áll. A vizsgált esetek többségében az integrációt kizárólag a „takarékoság” motiválta, feladat-ellátási garanciák

nélkül. Ezért ajánlható és kívánatos, hogy a törvény (legalábbis egyelőre) ne engedje meg az ilyen összevonásokat, a meglévőkre pedig részletes, működési garanciákat is tartalmazó miniszteri rendelet szülessen.

Mindenképpen támogatni kell programok, központi források bevonásával a továbbiakban is a városi könyvtárak gépi eszközparkjának kiépítését és fejlesztését – egyrészt a helyi szolgáltatások minőségének javítása, másrészt a kommunikációs kapcsolatok fejlesztése érdekében –, mert a jelenlegi felszereltségük gyenge, és helyi erőforrások erre a célra alig állnak rendelkezésre. A megyei könyvtáraknál ugyanakkor az információs központ funkciót kell erősíteni, hogy minél több helyi-regionális szolgáltatást tudjanak előállítani, fogadni, továbbítani.

Mindenképpen foglalkozni kell – a törvény vitája és a vizsgálat tapasztalata alapján is – a térítéses szolgáltatások ügyével. Mindkét könyvtártípusnál tapasztalható, hogy az alapszolgáltatások közé pénzszerző jellegű kiegészítő szolgáltatások kerültek, esetenként az alapszolgáltatásokból „ravaszul” kiemelve (prézens állomány, folyóiratok, CD-lemezek kölcsönzése). Ez nehezen elfogadható, ellentétes az európai normákkal. Ennek hátterében természetesen a bevételi kötelezettség drasztikus emelése húzódik meg; erre külön fel kell hívni a figyelmet, hogy a készülő törvény normatíva-juttatásai egyúttal próbáljanak gátat vetni a bevételi kötelezettségek további srófolásának is.

Sajnos, a beérkezett kérdőívek területileg nagyon eltérő mértékben világítják meg az egyes megyék, régiók helyzetét. Az látható, hogy Baranyából, illetve a középső és a nyugati területekről érkezett a válaszok zöme – valószínű összefüggés van a *megyei összetartás, az egymásra figyelés* és a vizsgálatban való közreműködés között. Ez tanulságképpen is felfogható: a városi könyvtárakat minél szorosabb szakmai hálóval kell körülvenni, nem szabad magukra hagyni őket, mert egyedül, önerőből a mai nehéz viszonyok közepette nem fognak tudni megújulni. Ez a megyei könyvtárak, a szakmai szervezetek – mindnyájunk felelőssége.

Kiss Gábor

